

„Доживяли – доживяни“

Сигурно ви е направило впечатление, че днес в речта на мнозина има прекалено “якане” или прекалено “екане”. Има хора, които съвсем последователно “якат”, тоест навсякъде в думите употребяват само **я**, и хора, които редовно “екат”, като избират **е**. И докато преди за такъв изговор съществено е влияел фактът, от кой край на езиковата ни територия са говорещите, днес, независимо от ясно формулираното правило в нормата на книжовния ни език, смесването е всеобщо.

Правилото за т.нар. **променливо я** е формулирано след промяната на азбуката ни преди повече от петдесет години. Според него трябва да се имат предвид два фактора - ударението върху гласната, за която се колебаем дали да е **е** или **я (=йа)**, и характерът на сричката сред нея - мека (съдържаща **е** или **и**) или твърда. Ако и ударението пада върху гласната, и следващата сричка е твърда, трябва да се пише и да се изговаря **я**. В противен случай трябва да се стигне до **е**. Затова в книжовната ни реч днес съществуват заедно думи и форми като **вяра**, но **верен**, **голяма**, но **големи**, **място**, но **места**, **цяла**, но **цели**, които трябва да се пишат и изговарят по този начин, независимо от колебанията на мнозина. Разбира се, има и изключения от описаното правило при думи, където се появяват **ж**, **ч** и **ш** като **снежно**, **отсечка**, **смешка**. А се появяват и други изключения.

Важното обаче е да се припомни, че от гледище на книжовния изговор форми като “бяли”, “голями”, “тяхни”, “цяли”, с които се сблъскваме непрекъснато, трябва да се разглеждат като неправилни, независимо че може да ги видим дори и изписани понякога по този начин. Неправилни са и формите “бел”, “голем”, “техна”, “цела”, както и “нема”, “требва”, които ни се натрапват понякога, но засега преди всичко при говорене.

Особено често колебания при прилагането на правилото за **променливото я** има при миналите причастия на глаголите, които обикновено чуваме във вид “живяли”, “летяли”, “пяли”. Според правилото обаче те трябва да се изговарят и пишат **живели**, **летели**, **пели**, макар за съжаление в този вид да се срещат все по-рядко в масовата практика. Вероятно тук влияние оказва фактът, че в единствено число формите на причастията са **живял**, **летял**, **пял**, тоест съдържат **я**. С появата на окончателното за множествено число, което е меко обаче, естествено се налага преминаването на **я** в **е**.

Вероятно за мнозина е странно, че форми като **летели**, **спели**, **четели** се сочат за правилни, независимо от начина по който говори съвременният българин. Впрочем би могло да се очаква някаква промяна в подобни случаи, защото днес вече и форми на сегашните причастия като **летящи**, **спящи**, **четящи** тихо-мълком бяха допуснати от нормативното правило, макар и да са отклонение от него.

Колебания във връзка с **променливото я** има и при страдателните причастия на глаголите. Заради това се появяват смущаващи форми за множествено число като “доживяни” вместо **доживени** или “изпяти” вместо **изпети**, вероятно под влияние на употребяваните в единствено число **доживял**, **изпял**. В същото време са редки случаите на отклонение, когато се появява например “доживен” или “изпет”.

Макар масовата практика често да се разминава с нормата, нужно е в речта ни да се използват формите, които са изградени според правилата, ако искаме тя да бъде издържана. Това особено важи за публичните словесни изяви, които са обект на по-голямо внимание и заради това съвсем естествено могат да подведат и да заразят със своята неправилност.